

EN FALSK IMPLIKATUR ER HUMBUG

Det er et led i sprognavnets sprogpolitik at dansk sikres som et komplet sprog der er brugbart også inden for domænet forskning. I denne artikel vil jeg forestå nogle danske betegnelser for tekniske begreber i moderne sprogvidenskab, nærmere bestemt relevanstæori, så dansk også er fuldt ud brugbart på dette domæne. Det drejer sig om de fænomener som på engelsk kaldes *inferentiel meaning*, *background assumptions*, *disambiguation*, *explicature*, *implicature* og *presupposition*. Sammen med den danske terminologi, som er den jeg også foresår i: *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære* som udkommer forsommeren 2003, vil jeg også prøve at give standarddefinitioner på fænomenerne.

Grice's *implicature*

Efter den epokegørende artikel af Paul Grice (1975) om logic and conversation har det været helt almindeligt at tale om *implicature* som det der også kommunikeres i Bs replik i følgende samtale. A står og roder under kølerhjælmen på sin bil midt på en gade. Til B, som kommer hen og ser på det, siger hun:

- (1) A: - *Jeg er løbet tør for benzin*
B: - *Der er en tank henne om hjørnet.*

Meningen med ordene der indgår i Bs replik, er vel (2a). Men B kommunikerer også (2b) til A.

- (2) a) 'Der ligger en tankstation kort henne ad den første vej til højre i bilens køselsretning'
b) 'På denne tankstation kan man hente benzin'

Grices argument er at hvis B vidste at tankstationen var lukket, ville han ikke have sagt at der var en tank, og hvis han havde vidst at den var åben, ville han have sagt at A kunne hente benzin der, og derfor kan A slutte sig til at hun antagelig kan hente benzin på tanken. Denne information, som modtageren kan slutte sig til, kalder Grice for *implicature*. Jeg foresår at dette oversættes til dansk som *underforståelse*.

Information

Kommunikation består i at afsenderen udfører bestemte handlinger der som tale kan høres, eller hvoraf spor som skrift kan ses af modtagerne, der opfatter at de tæller som fælles repræsentationer af noget andet, som information om noget andet end selve handlingerne. Hvis man tager den mundtlige situation som den grundlæggende, kan man skelne mellem 1) det der udtales (også kaldet *det explicite*), 2) det der siges med det udtalte (også kaldet *explikaturen* eller *den kodede mening*), og 3) det der kommunikeres med det der siges, herunder både det der kaldes *presupposition*, og de der kaldes *implicature* (Togeby 2003). På den anden led kan man skelne mellem a) de informationer som afsenderen forudsætter for at kommunikationen af det udtalte kan komme i stand, og b) de informationer som netop fremsættes som dem det er formålet med kommunikationen at modtagerne opfatter. Det giver så seks typer af information: benævnelser, omsagn, det benævnte, det omtalte, det præsupponerede og det underforståede.

INFORMATION	forudsat	fremSAT
DET UDTALTE	BENÆVNELSERNE (bestemte nominaler og ledsætninger)	OMSAGNET, sætningens andre led (herunder prædikater, adjektiver, adverbialer)
DET SAGTE, det der skal forstås	DET BENÆVNTE (dvs. det der - omtales som genkendeligt)	DET OMTALTE (dvs. det der betegnes som nyt og relevant)
DET KOMMUNIKEREDE	DET DER PRÆSUPPONERES af det sagte	DET DER på grund af afsenderens garanti for relevans UNDERFORSTÅS når sætningen ytres

Som eksempel af de forskellige former for information i ytringen vil jeg bruge følgende lille tekst:

- (3) 1/ Da jeg for tyve Aar siden var i Wien,« 2/ begyndte hun, 1/ »var der en smuk, blaaøjet Dreng, som gjorde stor Furore der ved at danse paa Line med tilbundne Øjne. 3/ Han dansede med vidunderlig Kunst og Ynde, 4/ og der var ingen Bedrag med i Spillet, eftersom Bindet om hans Øjne altid blev knyttet af en blandt Tilskuerne. 5/ Hans Optræden var Sæsonens store Sensation, 6/ og der blev sendt Bud efter ham, for at han skulle danse for Kejseren og Keiserinden, Ærkehertugerne og hele Hoffet. 7/ Den store Øjenlæge, Professor Helmholz, var til Stede; 8/ Kejseren havde ladet ham tilkalde, fordi hele Verden talte om Problemet Clairvoyance. 9/ Men midt under Forestillingen rejste Professoren sig i det største Oprør og raabte: 10/ »Deres Majestæt, Deres Kejserslige Højheder. Dette Nummer er Humbug.«
- 11/ »Det kan umulig være Humbug,« 12/ sagde Hoflægen. 13/ »Jeg har med egen Haand bundet Bindet om Drengens Øjne.«
- 14/ »Det er Humbug fra Ende til anden,« 15/ hævdede den store Professor harmdirrende, 16/ »denne Dreng er født blind.««

Karen Blixen: Syndfloden over Norderney fra *Syv fantastiske Fortællinger* 1935

Det sagte (eksplikaturen)

Det sagte (som også kan kaldes *eksplikaturen*) kan defineres på følgende måde:

- (4) **Det sagte** er informationer om benævnte genstande og omtalte forhold som modtagerne - for at kunne tage stilling til udsagnets sandhedsværdi - uddrager alene af det udtalte og dets kontekst, på grundlag af kendskab til sprogets regler og leksikon.

Denne tydeliggørelse (udvikling eller eksplicitering) af hvad der siges med det udtalte, består af fire operationer (Carston 2002 side 118ff): modtagerne må 1) fastlægge hvad de udtalte benævnelser (bestemte nominaler og adverbialer) henviser til (deres referencer), 2) entydiggøre (monosemiere) de leksikalske størrelser og de syntaktiske konstruktioner, 3) indsætte (enrichment) de informationer som er udeladt ved ellipse, og 4) uddrage de logiske følger (implikationer) af selve udsagnet som er nødvendige.

I 1/: *Da jeg for tyve Aar siden var i Wien,« 2/ begyndte hun*, må modtagerne fastlægge at *jeg og hun* begge henviser til 'frøken Malin Nat-og-Dag', og at *for tyve Aar siden* henviser til 'året 1815'.

Entydiggørelse er nødvendig, både af leksikalske størrelser og af syntaktiske konstruktioner: i 1/ ... *en smuk, blaaøjet Dreng* må læserne afgøre om *blaaøjet* betyder 'med blå øjne', eller 'naiv' (NDO). Eftersom det er sideordnet med *smuk* er det 'med blå øjne' der falder en først ind, men 'naiv' spiller bestemt med i opfattelsen af drengen (og det er nok også fortællerens hensigt), og i en sætning som *De måtte kun tale fransk når lærerinden var der*, må modtagerne beslutte sig til om det betyder 'kun når lærerinden var der, måtte de tale fransk', eller 'når lærerinden var der, måtte de kun tale fransk'.

I 3/ *Han dansede med vidunderlig Kunst og Ynde*, må modtagerne indsætte at han med stor ynde dansede 'på linen' og ikke 'vals på gulvet' eller 'ud af teatret'. Som bevægelsesverbum kræver *danse* at det er kendt hvor eller hvorhen dansen foregår eller bevæger sig. Her er det udeladt ved ellipse fordi det står i det foregående.

Endelig må man i 16/ » *denne Dreng er født blind.*« uddrage den logiske implikation at når det er sandt 'at drengen er blind', så er det også sandt 'at drengen ikke kan se'. Og det er det vel også i 1/ »*var der en smuk blaaøjet Dreng, som gjorde stor Furore der ved at danse paa Line med tilbundne Øjne*; også her er det en implikation 'at drengen ikke kunne se hvor linen var, når han havde bind for øjnene'. Det er jo dette der vagte furore.

Det præsupponerede

Præsuppositioner (som ikke omtales af Grice) kan defineres således:

- (5) **Det præsupponerede** er de informationer som afsenderen ved sine leksikalske og syntaktiske valg signalerer at modtageren må tage for givet for at forstå det sagte i sammenhæng med hvad de allerede har som baggrundsviden; det der falder uden for en eventuel nægtelses virkeområde.

Som regel signaleres præsuppositioner af leksikalske størrelser, fx præsupponerer afsenderen ved alle overgangsprædikater at førtilstanden var tilfældet da overgangen satte ind. Med 9/ *Men midt under Forestillingen rejste Professoren sig i det største Oprør og raabte ...* præsupponerer afsenderen 'at professoren før dette sad ned', hvad modtageren ellers ikke har fået at vide.

Et kendt eksempel på præsuppositioner er følgende spørgsmål: *Hvornår er De holdt op med at tæve Deres kone?*, hvor *Deres kone* forudsætter at 'modtageren er gift', *holdt op med* forudsætter at 'modtageren har gjort det', og *Hvornår* forudsætter at 'modtageren er holdt op'; det eneste sagte i denne sætning er således 'Modtageren bedes oplyse tidspunktet'.

I dette tilfælde kan man godt forestille sig at det faktisk ikke ér givet for modtageren, det som afsenderen signalerer at han skal tage for givet, nemlig at han er holdt op, at han har tævet konen og at han har en kone. I så faldt kan det kaldes *møveri*, (bullying, Harder & Kock 1976) eller, hvad jeg synes er en bedre betegnelse: *pådutning*.

Mange siger at ordet *vide* præsupponerer det som vides. Med en sætning som *Professoren vidste at drengen var født blind* forudsætter afsenderen 'at drengen var født blind', og med sætningen *Hoflægen vidste ikke at drengen var født blind* forudsætter afsenderen også 'at drengen var født blind'. Det kan således bruges som en prøve på præsupposition at præsupponerede informationer både forudsættes af en fremsat og af den samme benægtede sætning.

(Det har været indvendt mod denne prøve at den ikke gælder altid, og at præsuppositioner kan annulleres: *Hvis hoflægen havde vidst at drengen ikke var blind, havde hans replik været*

meningsfuld præsupponerer ikke 'at drengen ikke var blind'; det er imidlertid ikke en alvorlig indvending, for *hvis*-sætningen fremstiller en hypotetisk situation hvor drengen faktisk ikke er blind, og *vidst* præsupponerer i denne situation stadig 'det der vides'.)

Nogen har også kaldt det *præsupposition* at afsenderen nøjes med at bruge pronominer og ellipser når sætningen siges i en situation hvor disse formuleringer er tilstrækkeligt tydelige til at modtagerne kan fastlægge deres betydning i den omtalte verden. Jeg foreslår i modsætning hertil at ordet *præsupposition* reserveres til de informationer som er udtalte, dvs. at hverken bestemte nominaler, fx *Kejseren og kejserinden*, eller *at*-sætningen efter *vide*, kaldes præsupponerede, men (i min terminologi) benævnte.

Konjunktioner og adverbier kan også forudsætte informationer; fx præsupponerer *men* at der er modsætning mellem det der kommer før og det der kommer efter. *Tjeneren er neger, men velsoigneret* præsupponerer således 'at der er modsætning mellem at være neger og at være velsoigneret'. I et eksempel som dette lyser præsuppositionen op fordi det ikke blot ikke er givet, det som afsenderen signalerer skal tages som givet, men også en pådutning af antagelser som modtagerne overhovedet ikke kan acceptere. Hvis de påduttede informationer hverken er givne eller kontroversielle, er resultatet kun forvirring:

- (6) Den kvinde, der blev fundet i Fredericia centrum sent fredag aften, er nu identificeret. Hun er en 28-årig tysker, der kommer fra en institution i Hamborg. Den retarderede kvinde blev fundet i en rundkørsel ved Norgesgade ved 23-tiden fredag aften, men hun har intet sprog.

Politiken 8.4.2003 I side 6.

Her er det præsupponeret at der er modsætning mellem 'det at blive fundet i en rundkørsel' og 'det ikke at have noget sprog'. Dette er for mig hverken givet eller kontroversielt, og jeg opfatter det nærmest som en formuleringsfejl. (Der er antagelig sket det at redaktionessekretæren har klippet det sidste af artiklen væk for at få plads; der kan have stået: *så man kan ikke finde ud af hvordan hun er kommet frem til rundkørslen i Fredericia*. Og det kan man egentlig godt ræsonnere sig til.)

Det underforståede (implikaturen)

Grice's implicature, som jeg altså foreslår på dansk kaldes *underforståelse*, kan defineres således:

- (7) **Underståelser** er de udtalte informationer som modtagerne må slutte sig til for at det sagte skal have optimal relevans på baggrund af kommunikationssituationen, det præsupponerede, deres interesser og deres baggrundsantagelser.

Optimal relevans vil sige at afsenderen ved ytringen af sætningen garanterer at det sagte er den korteste formulering af hele sandheden om emnet (relativt til modtagernes interesser i kommunikationen). I (1) er det med Bs replik garanteret at det er hele sandheden om det emne som er relevant for modtageren, dvs. at B ikke ved om den er åben eller ej, men kun at den er der; så må A slutte sig til at hun **antagelig** kan hente benzin der.

Sandheden af underforståelser kan - i modsætningen til sandheden af det præsupponerede - normalt annulleres af afsenderen ved benægtelse efter at de er kommunikeret. B kan sagtens sige:

(8) B: - *Der er en tank henne om hjørnet. Men jeg er bange for at den ikke har åbent.*

Prøv at se på følgende eksempel:

- (9) A: - *Det siges at Ulla Tørnæs holdt en morsom tale om danskfagets fremtid.*
 B: - *Har Ulla Tørnæs da sans for humor?*
 A: - *Alle danskere har jo sans for humor!*

Her underforstår (markeret i tuborgparentes) A 'at Ulla Tørnæs er dansker', og det giver da i første omgang den underforståede konklusion 'at Ulla Tørnæs har sans for Humor', nemlig efter en gyldig modus ponens-syllogisme:

- (10) Alle danskere har sans for humor
{Ulla Tørnæs er dansker}
 Ergo: {Ulla Tørnæs har sans for humor}

Men hvis denne konklusion var hvad A ville kommunikere, ville det ikke være kommunikeret med optimal relevans, for det havde været lettere at sige: *Ja, det har hun faktisk.* B må derfor ud fra det forhold at A ved ytringen af sin sætning har garanteret at præmissen om 'at alle danske har sans for humor', er det stærkeste argument for 'at Ulla Tørnæs har sans for humor', ræsonnere på følgende måde:

- (11) {Det er åbenlyst usandt at alle danskere har sans for humor}
{Ulla Tørnæs er dansker}
 Ergo: {Det er åbenlyst usandt at Ulla Tørnæs har sans for humor.}

Her er der altså to lag af underforståelser som modsiger hinanden, men hvoraf den sidste overtrumfer den første som må opfattes ironisk. (Dette er en gendigtning af et eksempel fra Wilson and Sperber (1987) som lyder: *Peter: "-Is George a good sailor?" Mary: "-All the English are good sailors"*. Og deres analyse standser - svarende til (10) - ved 'George is a good sailor' og 'England deserves a good navy', hvad jeg finder er en misforståelse. Deidre Wilson har dog forklaret mig at englændere standser her fordi det er helt udelukket at opfatte *All the English are good sailors* ironisk, selv om det er åbenlyst falsk.)

I mange tilfælde er der både præsuppositioner og underforståelser på spil i de eksempler som er bemærkelsesværdige. I eksemplet *Tjeneren er neger, men velsoigneret* er det, som beskrevet, præsupponeret at der er modsætning mellem 'at være neger' og 'at være velsoigneret', men det er underforstået 'at derfor kan vi godt spise på denne restaurant', for det er ved konstruktioner med *men* underforstået at det er modsætningens andet led der har relevans som en præmis i ræsonnementet. Den der havde sagt: *Tjeneren er velsoigneret, men neger*, havde været en endnu større racist, og konklusionen havde været: 'derfor kan vi ikke spise på denne restaurant'.

Underforståelsernes typer og virkninger

Underforståelser er altid involveret i et ræsonnement, enten som præmis eller som konklusion. I Eksemplet med den velsoignerede tjener er underforståelsen konklusionen. Her kommer et eksempel hvor det er præmissen der er underforstået. To universitetslærere møder hinanden på gangen:

- (12) A: - *Hvor skal du hen?*
 B: - *Til institutmøde?*
 A: - *Jamen mødet er jo kun for de forskningsaktive.*

Her løber ræsonnementet således:

- (13) Institutmødet er kun for de forskningsaktive medarbejdere
{Du er ikke forskningsaktiv}
 Ergo: Du skal ikke med til mødet

Konklusionen, er i og for sig udtalt, nemlig med ordet *Jamen*, så her er det alene præmissen der er underforstået. At den er fornærmende har ikke noget med dens relevans at gøre.

Underforståelser kan være bevidste og fornærmende som *Jammen mødet er kun for det forskningsaktive*, eller de kan for afsenderen være ubevidste og symptomatiske. I en bog med børns skriblerier kan man se følgende eksempel:

- (14) *Den første tand kommer i munden.*

Her er ræsonnementet noget i retning af:

- (15) Den første tand kommer i munden
{De andre tænder kommer andre steder, fx på knæet}
 {Ergo: den første tand er den vigtigste og bedste}

Uden på en pakke italiensk lasagne kunne man på dansk læse:

- (16) *Denne lasagne er forkogt. Den skal ikke koges i 20 minutter i letsaltet vand*

Det er her underforstået 'at den skal koges i 20 minutter i fuldsaltet vand'. Var meningen at den slet ikke skal koges, ville den optimalt relevante formulering være: *Den skal ikke koges.*

I historien om linedanseren sker der flere ting: Sætningen *4/ og der var ingen Bedrag med i Spillet, eftersom Bindet om hans Øjne altid blev knyttet af en blandt Tilskuerne* må der skulle gennemføres følgende ræsonnement:

- (17) {Hvis drengen selv bandt bindet for øjnene, kunne han binde det så han alligevel kunne se ud gennem det.}
Drengen bandt ikke bindet for øjnene
 Ergo: {Drengen kunne ikke se ud gennem bindet}

(Man lægger mærke til at dette ikke er en gyldig syllogisme, men en modus tollens ponendo. Eksempel (11) er som syllogisme heller ikke gyldig. Underforståede informationer er netop ofte kommunikeret som det underforståede, og ikke som de sagte, fordi de ikke er logisk gyldige.) Ordet *Bedrag*, som betyder 'det at handle uhæderligt og vildledende'(NDO,ODS), må her entydiggøres til 'det at knytte et bind for øjnene sådan at man alligevel kan se ud gennem det'. Og det er underforstået 'at det er sværere - og derfor et større artistnummer - at gå på line hvis man ikke se, end hvis man kan se.'

Men det er også ved ytringen af sætningen underforstået ‘at en blandt tilskuerne knyttede bindet for drengens øjne **for at** han ikke skulle kunne se’, og dette præsupponerer igen ‘at drengen kunne se, (nemlig hvis han ikke havde bind for øjnene)’. Og det er denne præsupposition af en underforståelse som bliver benægtet i pointen: *Denne Dreng er født blind.*

Dermed ser man at ordet *Humbug* kommer til at betyde noget andet end *Bedrag*, som jo har betydningen ‘at handle uhæderligt og vildledende’. *Humbug* kommer til at betyde ‘at det er humbug hvis man foregøgler folk at de kan forhindre en blind i et se’. *Humbug* er således underforståelse af noget usandt.

Litteratur

- Carston, Robyn 2002: *Thought and Utterances. The Pragmatics of Explicit Communication*, Oxford: Blackwell
- Grice, H. P. (1967) 1975: *Logic and conversation* i Cole, Peter, & Jerry Morgan, 1975: *Syntax and Semantics, vol 3, Speech Acts*, Academic press.
- Harder, Peter, & Christian Kock 1976: *The Theory of Presupposition Failure, Travaux du cercle linguistique de Copenhague vol XVII*, Akademisk forlag, København,
- Nudansk ordbog med etymologi, Politikens A-K og L-Å* 1999, red: Christian Becker-Christensen, København: Politikens Forlag = NDO
- Ordbog over det danske Sprog Bd 1-28 1918-56*, København: Gyldendal = ODS
- Sperber, D. and D. Wilson 1986: *Relevance*, Blackwell, Oxford.
- Togeby, Ole 1993: *PRAXT. Pragmatisk tekstteori 1-2*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Togeby, Ole (vil udkomme) 2003: *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.
- Wilson, D. and D. Sperber (1986) 1987: “An outline of relevance theory” in *Notes in Linguistics 39*.